

İsmarla- Fiili Üzerine

A Study on the Verb İsmarla-

Kâzım KÖKTEKİN*

ÖZET

Türkçe tarih boyunca dinî, siyasî, ticarî ve coğrafi sebeplerle başka dillerden ödünçleme yapmış, aynı zamanda başka dillere de ödünç kelime vermiştir. Türkçe ister batı dillerinden isterse doğu dillerinden yaptığı ödünçlemeleri olduğu gibi alıp kullanıma sokmamış, onları mümkün olduğu kadar kendi ses yapısına uydurmuştur. Türkçenin kendi ses yapısına uydurup, kullanmağa başladığı kelimelerden biri de ismarlamak fiilidir. Bu makalede ismarlamak fiilinin Türkçeleşme süreci ve Türkçenin tarihsel dönemleri dikkate alınarak geçirdiği aşamalar dikkate sunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELELER

ismarlamak, fiil, Türkçeleşme, ödünçleme, tarihî gelişim, tarihsel dönemler.

ABSTRACT

Throughout history, Turkish borrowed from other languages for religious, political, commercial and geographical reasons. Either borrowed from Western languages, or from Eastern languages, the words are not used as they are in their original form. Turkish adopted them as convenient as possible to its own sound structure. One of those words, which were adopted conveniently to the Turkish sound system, is the verb 'ismarlamak' (to order). This paper is intended to show the process of verb's being a Turkish verb and the stages it passed as regards to historical periods of Turkish language.

KEY WORDS

ismarlamak (to order), verb, transferring to Turkish, borrowing, historical development, historical periods.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Türkçede yeni kavramları karşılamak üzere, yabancı dillerden kelime almak, kelime grubu oluşturmak, ölü kelimeleri diriltmek ve ağızlarda kullanılan bazı kelimeleri derleyip kullanıma çıkarmak gibi kelime yapma yollarından faydalanılır.

Türkçenin tarih boyunca dinî, siyasî, ticarî ve coğrafî sebeplerle, pek çok dilden ödünçleme yaptığı bilinmektedir. Türkçenin ödünçleme yaptığı diller arasında Çince, Soğdca, Orta İnanca, Toharca, Moğolca, Süryanice, Ermenice, Rumca, İtalyanca, Slav dillerinin bir kısmı, Fransızca, Macarca, Arapça, Farsça ve İngilizce sayılabilir. Sadece Türkçe değil, kendi içine kapanmamış, dışa açık birçok dil başka dillerden ödünçleme yapmış ve hâlen de yapmaktadır.

İlk yazılı kaynaklarımız olan Orhun Yazıtları'nda, Uygur metinlerinde, ilk İslamî eserler olarak bildiğimiz *Divanü Lügati't-Türk*, *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Halayıq*'ta birtakım etkileşimler neticesinde ödünçlemeler yapılarak yüzlerce kelime dilimize kazandırılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde de, zaman zaman azalarak ve zaman zaman da artarak başka dillerden kelime alış-verişi devam etmiştir. Türkçemiz açısından baktığımızda, bu alış-veriş daha çok alma noktasında olmuştur. Ancak, bu ifadeden Türkçe başka dillere kelime vermemiştir anlamı çıkarılmamalıdır. Türkçemiz de başka dillerin bir kısmına kelime vermiştir. Örneğin Türkçeden Farsçaya 2500 civarında kelime girmiştir. Prof. Dr. Günay Karaağaç yaptığı bir araştırmada Türkçenin sadece beslenme ve giyinme kültürüyle ilgili olarak Farsçaya 491, Arapçaya 359, Rusçaya 580, Romenceye 382, Sırp-Hırvatçaya 663, Bulgarçaya 368, Arnavutçaya 351, Yunançaya 259 ve Macarcaya 347 kelime verdiğini belirtmektedir (Karaağaç, 2002: 151-152).

Bir dil başka bir dilden ödünçleme yaptığında, çoğu zaman aldığı unsuru aynen almaz. Aldığı unsur üzerinde çok derin ses ve anlam değişikliği yapar. Türkçe de diğer dillerden aldığı kelimeleri kendi ses yapısına uydurur. Bazen değişiklik yaptığı veya kendi ses yapısına uydurduğu kelimenin ödünçleme olduğunu tespit etmek güçleşir. Bir kuyumcunun külçe veya hurda altını işleyip ona değişik şekiller vererek yeniden kullanıma çıkarması gibi Türkçe de başka dillerden aldığı pek çok kelimeyi bazı işlemlerden geçirerek kullanmaya başlar. Türkçe, tarih boyunca, kendi yapısına ve işleyiş kurallarına ters olan ödünçleme kelimeleri hemen benimsememiş, onları kendi ses ve anlam bilimi kalıplarının içine alarak Türkçeleştirip özümsemiştir. Türkçenin kelimelere

yaptığı müdahale, yani Türkçeleştirme bir anda olmaz. Bunun için uzun zamana ihtiyaç vardır. Bu kelimelerden biri de Türkçenin Farsçadan aldığı ve bir fiil gövdesi şeklinde kullandığı ısmarla- (< ısmar+la-) kelimesidir.

İsmarla- kelimesi *Türkçe Sözlük*'te "1. Bir şeyin yapılmasını veya getirilmesini, bu işlerle uğraşan birine söylemek, sipariş etmek. 2. Parasını kendi ödeyerek başkaları için yiyecek veya içecek getirilmesini söylemek. 3. Kendi için bir şey alınmasını başkasına söylemek. 4. (-i, -e) Bir şeyin, bir kimsenin bakılmasını, korunmasını birine veya birinin gözetilmesine bırakmak, emanet etmek. 5. Bir işin yapılmasını, bırakılmasını veya o işten vazgeçilmesini söylemek" gibi anlamlarda geçmektedir. Ayrıca, sözü edilen sözlükte fiilden türetilen "ısmarlama, ısmarlanma, ısmarlanmak, ısmarlatma, ısmarlatmak" kelimeleri de madde başı olarak alınmıştır (TS, 1998).

İsmarla- fiilinin kökünü oluşturan "ısmar"ın, Pehlevi dilinde kullanılmış olan "apasardan" veya "apspurdan" mastarından Farsçaya geçtiği sanılmaktadır. "Sipâr", sipurden "ısmarlamak" mastarının emir, "sipariş, sifariş" "ısmarlama, ısmarlayış" ise bu mastarın fiilimsi biçimidir. "Sipariş kerden" "ısmarlamak, tevfiz ve emanet etmek" anlamlarında Farsçada kullanılmaktadır (Şükun, 1996).

İsmarla- fiili yüzyıllardan beri Türkçede değişik şekillerle kullanılmaktadır. Ancak fiil, *Divanü Lüğati't-Türk, Kutadğu Bilig ve Atabetü'l-Halayk* gibi eserlerde henüz kullanımda değildir. Hicrî 630 (M. 1232-33) yılında yazılmış karışık dilli eserler arasında sayılan Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserinde (Berlin nüshasının 15^a varacağı) fiilin **ısmarla-** biçiminde geçtiğini görüyoruz:

Ol melik anda vade kılmışdı
Kullarına buyurup **ısmarladı**
Anı her kim bulur irse biling didi
Azad kılıp ana kızım virem imdi

Harezmi Türkçesinin temel eserlerinden biri olarak bildiğimiz Rabguzi'nin *Kıyasu'l-Enbiya*'sında fiil **ısbarla-** " birine yüklemek, birine itimat etmek" şeklinde iki yerde geçmektedir: ... aydı: İlâhî sen bilürsen mana awunça koldaş erdi, gâyet sewer erdim sana **ısbarladım** esen selâmet mana kawuşturgıl tep yandı (58r10) (Ata, 1997: 80). ...sen me bu kün maşiyetlig bir owuç bulganuk ümmetinni bizge **ısbarlagıl** yarın men kamugını yarlıkap... (238r11) (Ata, 1997: 345).

Yine Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan, Kerderli Mahmut'un yazdığı *Nehcü'l-Feradis*'te fiile **ıspa(â)rla-** biçiminde üç yerde rastlamaktayız: ...ölüm keldi, emdi bu hilafet işini kimke **ısparlagayın?** (102-1). ...aydı: Yâ Rebbi, bu buzagunı sanga **ıspârladım** (341-7). ... buzagunı Hak teâlâga **ıspârladım** erdi (341-13) (Eckmann, 1995: 74, 237, 238).

Kelimenin Kıpçak Türkçesiyle yazılmış lügat ve gramer kitaplarının bir kısmında da (*Kitâbu Bulgatü'l-Müştak Fî Lugati't-Türk Ve'l-Kıfçak, Kitâbü'l- İdrak Li-Lisani'l-Etrak, Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisani't-Türk*) ısmarla- ve asbarla- biçimlerinde geçtiğini görmekteyiz (Toparlı, 2003).

Fiil, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde **ısmarla-**, **ısmarla-** biçimlerinde ve "1. Tevdi etmek, emanet etmek 2. Tenbih etmek, tavsiye etmek" anlamlarında yer almaktadır (Dilçin, 1983). Kelimenin Eski Anadolu Türkçesinde kullanımına birkaç örnek:

Anı ben cerrahlara **ısmarladım**
Işkıla tımar idün dün gün didüm (Köktekin, 2001: 251)

Bunı eydüp ol arada cânını
Hazrete **ısmarladı** Varka anı (Köktekin, 2001: 279)

Düzüp koşup **ısmarla** nakkâşa hep
Ki oñarsun işlerini Hak Çalap (Dilçin, 1991: 246)

Bilürdüm ki süci yaramaz aña
Hem **ısmarlamışdur** atası baña (Dilçin, 1991: 277)

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden olan Dede Korkut Kitabı'nda ısmarla- fiili yedi yerde geçmiştir. Bunlardan birkaçını aşağıda dikkatlere sunuyoruz:

Dede Korkut birin bindi birin yetdi, yarenler sizi Hakka **ısmarladum** didi gitdi (Ergin, 1989: 125; 82/11).

Dede Korkut oğul Karçar ne kargaşa idersin, getürdüm bu **ısmarladugun** nesnedür... (Ergin, 1989: 128; 88/6, 7).

... Otuz tokuzuz yoldaşın **ısmarladı**, görelüm hanum niçe **ısmarladı**... (Ergin, 1989: 136; 100/1)

Bir yigit aramızdan eksildi, senün yolında baş virdi, dirim kanın alalum, hem size **ısmarlamış**, menüm kanum alsun dimiş... (Ergin, 1989: 250; 301/5, 6)

Fiilin Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde bu şekillerinin yanında aynı anlamlarda, metateze uğramış şekli olan **sımarla-** ve **ıımarla-** şekilleri de kullanılmaktadır:

“Ulu tımâr-ıla ve ulu leşker-ile ol uca koya ve **sımarlaya** ki gündüz dinlenmeye ve işinde eğlenmeye.” (Yavuz, 1991: 102; 67a/6, 7)

Anıhtarı aldı çün oldu revân

Sımarladı bu kuluna ol kâm-rân (Dilçin, 1991: 229; 14b/423)

Sımarladı dahı bana ol yigit

Ki Fagfûra baş koyubanın eyit (Dilçin, 1991: 261; 27b/1010)

Kamus-ı Türki' de **ısmarla-** fiili madde başı olarak alınmasına rağmen anlamlandırılmamıştır (Ş. Sami, 1987).

Lehce-i Osmani' de **ısmarla-** fiiline “Seslenip tenbih etmek, tavsiye, tevkil, sipariş. Tevdi, veda, vasiyet etmek, gümâşteğân memur etmek” anlamları verilmiştir (A. Vefik Paşa, 2002).

Clauson, fiili **osbarla-** biçiminde madde başı olarak almış ve tarihî dönemlerde, belli başlı eserlerde kullanılan şekillerine yer vermiştir (1972).

İbn-i Mühennâ Lugati' ne fiil **ısmarla-** “Emanet etmek, emanet bırakmak” biçiminde girmiştir (1988).

Derleme Sözlüğü' nde **ısmarla-** fiili yoktur. Ancak bu kelimenin kökü olan sipariş kelimesinin değişik şekilleri ısmarıç [ısmarış, ısmarlıç] ‘Yapılması ısmarlanan şey, sipariş’ (Körküler Yalvaç-Isparta; Eskişehir; Osmancık-Çorum; Zile Ohtap Tokat; Gaziantep; Mardin; Sivas; Ankara; Fetullah Develi, Afşar aşireti, Pazarören Pınarbaşı-Kayseri; Bor- Niğde; Zıvarık Konya; Ayvagediği Mersin-İçel; Ceylan Fethiye-Muğla ve ismarıç ‘İsmarlanan şey, sipariş’ (Gözene-Malatya) geçmektedir (DS, 1974)

Fiilin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımına göz attığımızda, ısmarla- biçiminin Azeri Türkçesinin (ısmarla-) dışında kullanılmadığını görüyoruz.

Fiilin diğer bazı çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir: Başkurtçada zakaz* biriv; Kazakçada tapsıruv, tapsırıp koyuv, eskettüv; Kırgızcada tapşırı, tapşırma berü; Tatarcada zakaz biriv; Türkmencede tabşırmaq, bu-

* Kelime Rusçadan alınmıştır.

yurmak; Özbekçede buyirtirmek, buyurtmak; Uygurcada tapşurmak, buyurtmak (KTLS, 1991).

İsmarla- fiilinin atasözleri ve kalıp sözlerde de kullanıldığı dikkatimizi çekmektedir. “İsmarlama dua kabul olunmaz” atasözü ile “Allah’a ısmarladık” kalıp sözü buna örnektir.

İsmarla- fiili birkaç ses olayı geçirdikten sonra Türkçeleşmiş ve bugün kullanılan biçimi almıştır. Bu şekilde yüzlerce kelimenin Türkçeye girdikten sonra Türkçeleşip kullanıldığı için ehli tarafından bilinmektedir. Hatta bazı kelimelerin diğer dillerden ödünçleme olarak alındığı, dikkat yoğunlaştırılmazsa ve Türkçe kelimelerin ses özellikleri göz önünde bulundurulmazsa fark edilememektedir. Tıraş* < terâş (Far.), sayfa < sahîfe (Ar.), tabya < tabiye (Ar.), ayna < âyîne (Far.), kaptan < capitân (İt.), tuğla < tegula (Lat.), kahya < kedhüdâ (Far.), çapraz < çep ü râst (Far.), eleğim sağma < alâim-i semâ (Ar. Far.) gibi kelimeler bu duruma örnek gösterilebilir. Fiilin kökünü oluşturan ‘sımar’ın Pehleviceden Farsçaya geçmiş “sipurden” mastarının emir şekli olduğunu daha önce söylemiştik. Burada, söz konusu kelimedeki ses olaylarını şu şekilde gösterebiliriz: ©

1. sipâr (Farsça < Pehlevice)
- ↓ ↓
2. ispâr (Bir ünsüz ile ünlünün yer değiştirmesi si > is)
- ↓
3. ispar (Uzun ünlünün normalleşmesi â > a)
- ↓
4. ispar (Benzeşme. Ünlülerin birbiriyle benzeşmesi)
- ↓
5. isbar (Doğal gelişme sonucu bir ünsüzün diğer ünsüze dönüşmesi p>b)
- ↓
6. ismar (Doğal gelişme sonucu bir ünsüzün bir diğer ünsüze dönüşmesi b > m)

* Kelimenin bazı ürün adlarında ve değişik yerlerde ‘traş’ biçiminde yazıldığını görmekteyiz. Kelimenin doğru yazımı Türk Dil Kurumu’nun *Türkçe Sözlük’ü* ve *Yazım Kılavuzu’nda* da yer alan ‘tırâş’ şeklindedir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Vefik Paşa, (2002), *Lehce-i Osmânî*, (Hzl. Recep Toparlı) TDK Yay., Ankara.
- Ata, Aysu, (1997), *Nasrî'ü'd-din Bin Burhanî'd-din Rabguzî, Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssaları) I, Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, TDK Yay., Ankara.
- Clauson, Sir Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- Dilçin, Cem, (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Dilçin, Cem, (1991), *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahar, İnceleme-Metin-Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, AKM Yay., Ankara.
- Eckmann, Janos, (1995), *Nehcü'l-Feradis Uştmahtarının Açuç Yolu Cennetlerin Açık Yolu, I Metin, II Tıpkıbasım*, TDK Yay., Ankara.
- Ergin, Muharrem, (1989) *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yay., Ankara.
- İbn-i Mühennâ Lûgati*, (1988), (Hzl. Aptullah Battal), 2. Bs., TDK Yay., Ankara.
- Karaağaç, Günay, (2002), *Dil, Tarih ve İnsan*, Akçağ Yay., Ankara.
- Türkçe Sözlük 1 (A-J) (TS)*, (1998), TDK Yay., Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I-II (KTLS)*, (1991), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (DS)*, (1974), VII. Cilt, TDK Yay., Ankara.
- Köktekin, Kâzım, (2001), *Yusuf-ı Meddah, Varka ve Gülşah (Giriş-Gramer İncelemesi-Metin-Dizin)*, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum.
- Şemseddin Sami, (1987), *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yay., İstanbul.
- Şükun, Ziya, (1996), *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, 2. C. MEB Yay., İstanbul.
- Toparlı, Recep vd., (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Yavuz, Kemal, (1991), *Şeyhoğlu Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yay., Ankara.